

УДК 94:338.43.02.005.591.4"1918"

Т. В. Сердюченко

АГРАРНА РЕФОРМА УРЯДУ П. СКОРОПАДСЬКОГО (КВІТЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1918 р.)

Стаття присвячена дослідженню одного з масштабних проектів гетьманату П. Скоропадського - земельній реформі. Розкрито основні етапи проведення аграрної реформи урядом П. Скоропадського. З'ясовано політичні та соціально-економічні підстави проведення, процес підготовки законодавчих актів, ставлення різних суспільних верств і головні причини невдачі цієї реформи.

Ключові слова: аграрна реформа, гетьманат, Державний Земельний Банк, земельна комісія.

Статья посвящена исследованию одного из масштабных проектов гетманата П. Скоропадского – земельной реформе. Раскрыты основные этапы проведения аграрной реформы правительством П. Скоропадского. Определены социально-экономические и политические обоснования проведения, процесс подготовки законодательных актов, отношения различных социальных слоев и главные причины неудачи.

Ключевые слова: аграрная реформа, гетманат, Государственный Земельный Банк, земельная комиссия.

The article is devoted to the investigation of one of the grandest projects of getmanat of P. Skoropadskiy – agrarian reform. The main stage of realization of agrarian reform of P. Skoropadskiy are exposed. Social-economic and politic bases of realization, process of preparation of legislative acts, relations of different social groups and the main causes of misfortune are determined in the article.

Key words: agrarian reform, getmanat, State Earth Bank, agrarian comission.

Постановка проблеми. Земельне питання – фундаментальний чинник суспільних відносин. Намагання вирішити його впродовж тисячоліть породжувало міжусобиці, війни, реформи. Не була винятком і доба Української революції 1917 – 1921 рр. Нерозв'язаність аграрної про-

блеми визначальним чином відбилася не тільки на долі українського селянства, а й на долі самої революції. У даному контексті вивчення аграрної політики гетьманату П. Скоропадського 1918 р. має не лише історико-пізнавальний сенс, а може розглядатися й у площині практично-політичній з огляду на складні процеси реформування земельних відносин у сучасній Україні.

Аналіз актуальних досліджень. В українській історіографії аграрна політика Української Держави оцінюється неоднозначно. Представники консервативно-державницького напрямку – Д. Дорошенко, В. Липинський, та ін. загалом позитивно оцінюють принципові положення земельної реформи. Ставлення до аграрної політики гетьманату П. Скоропадського представників республікансько-демократичного табору – В. Винниченка, П. Христюка та ін. було цілком негативним. На їх думку, це була поміщицька, антиселянська реформа. Переважно негативна оцінка аграрної політики гетьманату простежується в новітній українській зарубіжній історіографії. Представниками цього напрямку є відомі дослідники О. Субтельний, А. Жуковський, Т. Гунчак. Радянська історіографія оцінювала гетьманат П. Скоропадського, як реакційний поміщицько-буржуазний режим, спертий на німецько-австрійські багнети.

Узагальнюючий нарис про життя П. Скоропадського зробив О. Реєнт. Першим комплексним дослідженням цієї важливої й складної наукової проблеми є праця Г. Терели «Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського». Спеціальне дослідження політики Німеччини й Австро-Угорщини щодо України в аграрній сфері здійснив Б. Малиновський.

Мета статті. Дослідити зміст аграрної реформи, проведеної урядом Павла Скоропадського у 1918 р.

Виклад основного матеріалу. Своє ставлення до розв'язання аграрного питання гетьман П. Скоропадський висловив напередодні державного перевороту. Він вважав, що відновлення приватної власності і формування середнього класу селянства повинні змінити ситуацію в сільському господарстві: "мій кінцевий ідеал був: бачити Україну, вкриту невеликими власницькими високопродуктивними господарствами, постачаючи ми буряки до цукроварень, які повинні стати акційними. Притому заводи мусили б мати можливість їх купувати" [3, с. 105]. 23 травня законопроект "Закону про право на врожай 1918 року на території Української Держави" був винесений на розгляд уряду. 27 травня 1918 року Гетьман затвердив цей законопроект. За законом про право на врожай озимини засіяної восени 1917 р. повинен був належати власникам чи орендарям цих земель. Врожай осені 1918 року закріплювався за особами, які засіяли ці землі, але при умові сплати ними всіх державних і земських податків за 1918 рік, а також сплати за користування землею і відшкодування збитку власникам при зборі врожаю цих земель. Врожай з ланків, які засіяли земельні комітети, але насінням та реманентом власників або орендарів, мав їм (власникам) належати. Для вирішення спірних питань створювалися особливі арбітражні земельні комісії на чолі з представником Міністерства земельних справ, а також по одному представникові від селян і власників [4, арк. 24].

Недоліками цього законопроекту було: а) нерозкриті повноваження земельних комісій і виконання їх рішень; б) не було вироблено механізму фінансування земельних комісій; в) не було вироблено інструкцій по втіленню закону про врожай 1918 року.

14 червня 1918 р. уряд Української Держави видав Закон "Про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року". За цим законом весь врожай буряків, посіяних на землях цукрових заводів, належав заводам, незалежно від того, ким була засіяна земля. На комісію покладалося вирішення спірних питань та конфліктів, зазначені в п. 5 закону про право на врожай 1918 року [2].

Цього дня Гетьман затверджує "Тимчасовий закон про продажу та купівлі землі поза міськими оселями". Згідно до закону, власник сільськогосподарських маєтностей міг продати всю землю, але придбати понад 25 десятин одна особа не мала права. Земля сільськогосподарських товариств протягом двох років підлягала розмежуванню на відрубні ділянки не більш 25 десятин кожна, передбачалася також ліквідація колективного господарювання на селі. Придбання землі вищевказаної норми відбувалося тільки з особливого дозволу міністра земельних справ для організації зразкових та промислових господарств [1].

Купівля і продаж приватновласницьких земель за доступними цінами, для малоземельних і безземельних селян покладалася на Державний Земельний Банк. Тому 16 липня 1918 року був затверджений статут банку, а його діяльність розпочалася з 1 вересня 1918 року. Основними функціями банку були: а) створення дрібних, але міцних сільських господарств; б) сприянню підвищенню продуктивності сільського господарства. З цією метою банк давав позички на термін від 14–15 років. Таким чином, замість рішучих заходів аграрної реформи закон регулював лише порядок придбання землі [5, арк. 143].

Недоліками законопроекту від 14 червня 1918 року було: а) закон не торкався визначення цін на землю, залишаючи це в компетенції землевласників; б) реалізація закону покладалася на державні установи, які ще знаходились в стадії формування (Державний земельний банк, земельні комісії).

Формування органів місцевої земельної адміністрації затягнулося на тривалий час. Першим кроком в цій справі стало заснування тимчасових земельних комісій (губернських і повітових). До повноважень земельних комісій належало: а) ліквідація діяльності земельних комітетів; б) виконання обов'язків селянських установ по землевпорядкуванню. Постанови земельних комісій оскарженню не підлягали [4, арк. 61]. 5 серпня 1918 року була розіслана інструкція про організацію земельних комісій. Отже, в суто теоретичному аспекті зазначимо, що наприкінці липня – початку серпня процес

формування земельної адміністрації Української Держави завершився.

У серпні – грудні 1918 р. основним змістом земельної реформи стала радикалізація заходів з проведення аграрної реформи. В зв'язку з цим урядом створювались нові органи проведення земельної реформи – аграрні комісії Міністерства земельних справ. Діяльність першої комісії була розтягнута з

15 вересня – 21 жовтня 1918 року. Основною метою комісії було вивчення суспільних настроїв щодо аграрної політики МЗС; розробка урядової політики на основі їх підстав.

Розглядаючи діяльність першої аграрної комісії, можна сказати, що в цій комісії не було спільного погляду стосовно проведення земельної реформи. Значна група вчених відстоювали думку щодо розробки економічно обґрунтованої програми, змістом, якої була дореволюційна система землеволодіння; перехід великих господарств до рук селян шляхом вільного продажу; державне втручання мало обмежуватися добровільною купівлею приватновласницьких земель для створення спеціального фонду і усунення земельних спекуляцій. Інша група наполягала увагу на застосуванні форсованого методу проведення земельної реформи – відчуження частини великих господарств. Ті землі, якими не користувалися приватні землевласники, примусово відчужувалися і надходили до земельної фонду, який створювався шляхом добровільного продажу. Основою реформи повинні бути міцні господарства середняків. Проте більшість членів комісії орієнтувалися на підготовку багатопланової та довготривалої земельної реформи, змістом, якої стало: а) проведення землевпорядкування; б) налагодження агрономічної допомоги населенню; в) кредитування; г) меліорація; д) забезпечення реманентом.

Але цей законопроект зазнав невдачі. Основною причиною відхилення законопроекту міністра земельних справ В. Г. Колокольцева стала відмова значної частини урядової комісії втручатися у справи великої земельної власності. 28 жовтня 1918 року за рішенням Ради Міністрів було створення Друга Аграрна комісія. Роботу "Попередня Нарада з аграрного питання" розпочала 3 листопада 1918 року. Комісію очолив МЗС В.М. Леонтович. Основними завданнями комісії стало: а) обговорення конкретних форм проведення аграрної реформи; б) обговорення об'єму застосування принципу примусового відчуження. У своїй діяльності вона керувалася гетьманською "Грамотою до всього українського народу" [1].

Великим значенням аграрної реформи було обмеження земельної власності і мало становити до 25 десятин на господарство. З іншого боку, законопроект, який проголошував мету реформи – розширення селянського землеволодіння, позбавляв безземельних права придбання земель (введення власного господарства було основною умовою реформи).

Розв'язання земельного питання і розгляд законопроекту другої аграрної комісії продовжила третя урядова комісія Української Держави, яку очолив П.Скоропадський. Проіснувала третя аграрна комісія з 23 листопада до 10 грудня 1918 року. Ця комісія припинила своє існування у зв'язку з антигетьманським повстанням на чолі з Директорією.

Сьогодні актуальним є з'ясування об'єктивних і суб'єктивних причин невдалої спроби еволюційного розв'язання проблеми земельних відносин в Українській Державі. На наш погляд, найголовніші з них зводяться до наступного:

– фактична окупація українських земель породжувала багатопланову залежність гетьманського уряду від економічних та політичних інтересів держав Четвертого союзу. Вони підтримували ідеологію проведення земельної реформи в Україні. Проте не могли допустити докорінних змін в аграрному секторі, які б поставили під загрозу швидше отримання обумовлених угодами збіжжя та сировини.

– уряд Української Держави виявився не готовим до здійснення повномасштабного фінансового та технологічного забезпечення земельної реформи. Спеціально створений Земельний Банк так і не став реалізатором головних положень реформи.

– П. Скоропадський і уряд піддавалися могутньому тиску противників земельної реформи, зокрема такої впливової організації, як Всеукраїнський союз земельних власників. У жовтні – листопаді 1918 р. їх представники фактично заблокували роботу очоленої гетьманом великої земельної комісії. У питаннях аграрної реформи гетьман не мав підтримки й політичних партій – ані лівих, ані правих. Перші не сприймали гетьманат ідейно й готувалися до його повалення, другі стояли на сторожі інтересів великих землевласників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, П. Скоропадський добре розумів, що земельна реформа – це не тільки стрижень аграрної політики, а й домінуючий чинник стабільності державного ладу, спокою в краї, відносин із німецьким командуванням. Проте суттєвий розрив між задекларованими намірами гетьмана здійснити радикальну реформу земельних відносин в Україні й практикою її втілення фактично призвели до реставрації дореволюційних відносин в українському селі.

Позитивним у змісті аграрної реформи слід вважати наступне: 1) визначення основних принципів непорушності права приватної власності; 2) сприяння процесу мобілізації земельної нерухомості; 3) створення прошарку середнього селянства.

Подальшого дослідження потребує вивчення етапів аграрної реформи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний вісник. – 1918. – 16 травня.

2. Державний вісник. – 1918. –16 червня.
  3. Скоропадський П. Спогади / Упор. Я.Пеленський. – К.; Філадельфія, 1995. – 443с.
  4. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 13, 113 арк.
  5. ЦДАВО України, ф. 2199, оп. 1, спр. 76, 134 арк.
-